

DÜNYADA VE ÜLKEMİZDE ÇOCUK PSİKİYATRİSİNİN GELİŞİMİ

Efser Kerimoğlu*

Çocuk Psikiyatrisi gerek dünyada gerekse ülkemizde henüz çok genç bir bilim dalı olmasına karşın, özellikle son 20 yılda hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. Bunda psikiyatri, psikoloji, pediatri, nöroloji, nöroendokrinoloji, genetik, biyoistatistik, eğitim bilimleri gibi ilgili bilim dalları ile olan etkileşimini arttırması ve ilgi alanını aile, okul, özürlü çocuklar, epileptikler, örselenmiş çocuklar, ölümcül ve süregen hastalıklı çocuklar ve çocuk mahkemelerini de katarak genişletmesinin büyük önemi olmuştur.

Wiener, «Çocuk psikiyatrisi henüz gülülü ve sağlıklı ağaçlardan kurulu bir orman olmaktan çok, bir çok dalları olan kolay incinebilir genç bir ağaç olmasına karşın, bilimsellikte önemli gelişmeler göstermiştir» demektedir (11). Günümüzde çocuk psikiyatrisi, çocuğu, içinde bulunduğu gelişim dönemi, biyolojik ve kalıtsal yapısı, çevresi ve etkileşimleri ile birlikte ele alan ve aynı zamanda koruyucu ruh sağlığı işlevlerini de yürüten bir bilim dalıdır. Çağımızın hızlı değişimini, gelişimini ve bunun doğal sonucu olarak ortaya çıkan ağır ve çeşitli streslerini gözönünde tutacak olursak, sağlıklı toplumlar yetişebilmesi konusunda çocuk psikiyatrisinin işlevselliğini ve sorumluluklarının önemini bir kez daha duyumsamış oluruz.

Tarihsel gelişimine baktığımızda çocuk psikiyatrisinin toplumsal gereksinimler doğrultusunda, eğitimciler ve pediatristlerin özürlü ve suçlu çocuklara yönelik çalışmalarından kaynaklandığını, psikoloğ ve psikiyatristlerin daha sonra bu çalışmalara katıldığını görüyoruz. Dü-

* A. Ü. Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Bilim Dalı Başkanı

şünülenin aksine çocuk psikiyatrisi başlangıçta psikiyatrinin içinden doğmamış, ancak gelişimini psikiyatri ve psikolojinin kuramlarından ve bilgi birikiminden yararlanarak sürdürmüştür.

Çocuk sorunlarına yönelik ilk çalışmalar, 18. yy sonlarında başlamıştır (3). Fransa ve ABD'deki kültür devrimlerinden sonra toplum ilgisi bir yandan bedensel ve zihinsel özürlü çocuklara yönelirken, bir yandan da eğitim alanında başlatılan reformlar, «daha iyi eğitim ve öğretim yöntemleri» arayışını gündeme getirmiştir. Böylece gerek sağlıklı gerek özürlü çocuklar için eğitimin bilimsel, psikolojik ve etik yönleri araştırılmış, eğitimi hem ilginç, hem pratik hale getirmeye yönelik yeni okul modelleri geliştirilmiştir (6,10). John Locke, J.J.Rousseau gibi filozofların görüşleri Johann Basedow (1723-1790), Johann Pestalozzi (1746-1827), Johann Herbart (1776-1841) gibi öncüler tarafından bu okulların geliştirilmesinde kullanılmıştır.

Çocuk psikiyatrisinin ortaya çıkışında eğitim alanındaki bu reformların yanı sıra, bir psikolog ve eğitimci olan Stanley Hall'ın normal çocuk gelişimi ve davranışlarını değerlendiren ölçekler geliştirilmesinin de büyük rolü olmuştur (10). Daha sonraki yıllarda Hall'ın öğrencileri olan Arnold Gessell ve Benjamin Spock normal çocuk gelişimiyle ilgili bilgilerini geliştirdiler ve ailelere çocuk yetiştirme konusunda danışmanlık yaptılar. Bu bilgilerin ışığında 1904'de «Adolescent» adlı ilk çocuk gelişimi kitabı yayınlandı (6). Çocuk eğitimi ve ruhsal gelişimi alanında ilgi artınca, zihinsel özürlü çocuklarla, davranış ve ruhsal sorunları olan çocuklar da gündeme geldi. 1896'da Lihtner Witmer, Pennsylvania Üniversitesinde zihinsel özürlü çocuklarla ilgili bir enstitü açtı. Pek çok yazar tarafından bu tarih, çocuk psikiyatrisinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (10).

1905'de Alfred Binet'nin çocuklar için zeka testi geliştirmesi de yine bu konuda atılan çok önemli bir adımdır. Bundan sonra çocuk rehberlik merkezleri hızla gelişmeye başlamış ve buralarda eğitimcilerin yanı sıra psikologlar da ekibin vazgeçilmez birer üyesi olarak çalışmaya başlamışlardır (6,10).

Bu kuruluş yıllarında dikkati çeken diğer bir grup da, suçlu çocuklar olmuştur. 1909'da William Healey tarafından ilk suçlu çocuklar enstitüsü Chicago'da kuruldu. Burada başlangıçta yalnızca psiko-

loglar, sosyal hizmet uzmanları çalışırken, daha sonra multidisipliner bir yaklaşımın gerekliliği göz önünde bulundurularak pediatri ve psikiyatristler de ekibe katıldılar. Yine ilk kez bu yıllarda çocuk mahkemeleri bu enstitüden danışmanlık istemeye başladılar (6,10). 1909'da Adolf Meyer, William Russel ve William Welch, Thomas Salmon gibi öncüler tarafında n.A.B.D.'de Ulusal Mental Hijyen Komitesi, şimdiki adıyla «National Association of Mental Health» kuruldu. Giderek psikiyatri ve pediatri hastaneleri kapılarını çocuklara açmaya başladılar (6). Aynı yıllarda Avrupa'da da Maudsley-Bethlem gibi hastaneler çocuk hastaları yatırmaya ve bu konuda ünlenmeye başladılar (3). 1924 de American Orthopsychiatric Assaciation, Dr. Karl Menninger tarafından kuruldu. Çocuk psikiyatrisi ile ilgili olarak çalışan servislerin psikiyatrist, psikolog, sosyal hizmet uzmanı gibi elemanlarını bir araya toplayan bu kuruluş 1930'dan itibaren ilk Çocuk Psikiyatrisi Dergisini de çıkartmaya başladı (6,10). 1935'de Leo Kanner'ın ilk çocuk psikiyatrisi kitabını yayınlaması da çocuk psikiyatrisinin gelişiminde önemli bir adım oldu (5). Leo Kanner daha sonraki yıllarda Almanya'da Asperger tarafından bugün kendi adıyla tanınan ve otizme çok benzeyen bir sendrom tanımladı (7). Böylece giderek çocukluğa özgü bozukluklara dikkat çekilmeye başlandı.

1930'lu yıllar çocuk psikiyatrisinin hızla gelişmeye başladığı, çocuk sorunlarına yeni kavramların ve bakış açılarının getirildiği dönemlerdir. Bunda kuşkusuz Freud'un katkısı bir devrim niteliğindedir. Daha önceki yıllarda hakim olan mekanik-biyolojik görüş, çocuk gelişiminde psikopatolojinin kalıtsal temellerine ağırlık veriyor, «konstitüsyonel inferior», «konstitüsyonel psikopat» gibi kavramlarla çocukların yazgısını doğuştan belirliyordu. Ruhsal yapı bu kadar kesin çizgilerle biyolojik ve kalıtsal diye belirlenince, bir yandan çevresel ve ruhsal etkenler gözardı edilmiş, bir yandan da bu çocuklara hiç bir tedavi şansı verilmemiş oluyordu (1). İnsanı kötümserliğe iten bu konstitüsyonel-kalıtsal görüş 1937'lerden itibaren önemini yitirmeye başladı.

Freud ve Pavlov önceden biçimlenmiş ve belirlenmiş olan birçok davranışın gerçekte çocuğun yaşam deneyimlerinden kaynaklandığını ortaya koydular. Freud'un çalışmaları, dikkatleri yaşamın ilk yıllarına ve anne çocuk ilişkisine çekti. Pavlov da yaşam deneyimleri ve

fizyolojik mekanizmalar arasındaki bağlantıları ortaya koydu. Psikanalitik görüş, çocuk psikiyatrisine dinamik bir bakış açısı getirmiş, çocuk ve erişkin psikiyatrisi arasındaki köprüleri kurmuş, özgün gelişimsel kuramı ve tekniği ile tedavinin iyileşme sürecindeki büyük rolünü göstermiştir. Ancak psikanalitik kuram da, mekanik-biyolojik görüş gibi tek yönlü bir bakış açısı getirmiş, doğuştan getirilen, çocuğun kendine ait özelliklerini tümüyle yadsıyarak, her tür psikopatolojiyi yaşamın ilk yıllarına ve bu yıllardaki anne-çocuk etkileşimine bağlamıştır. Böylece «kabahatli anne», «yetersiz anne» imajı yaratılmış, «şizofren yapıcı anne», «reddeden hostile anne» kavramlarıyla annelerin çok fazla suçlanmasına neden olunmuştur (1).

1950'lerden itibaren geleneksel psikanalitik kurama yeni etkiler ve modifikasyonlar getirilmeye başlandı. Bunların içinde en göze çarpanı «çocukluk ve toplum» (1965) adlı kitabıyla Erikson'dır. Ayrıca daha pek çok araştırmacı sosyokültürel etmenlerin rolünü ve önemini vurgulamış, Hartmann ve Leowenstein gibi araştırmacılar da ego işlevleri kavramlarını ortaya atmışlardır. Erikson, Freud'un kuramını geliştirerek kişilik gelişiminin yalnızca yaşamın ilk yılları ve anne çocuk ilişkisi ile sınırlandırılmayacağını, tüm bir yaşam boyunca bu gelişimin sürdüğünü, toplumun ve çevre ilişkilerinin bu gelişimdeki rolünü vurguladı. Yine Piaget'nin zihinsel gelişimle ilgili çalışmaları, ayrıca öğrenme kuramlarının da gündeme gelişi çocuk psikiyatrisine yeni boyutlar kazandırdı. 1960'lı yıllarda gündeme gelen ve giderek olgunlaşan «aile tedavileri» de, yeni kuram ve model arayışlarının bir sonucu olarak gelişti ve çocuk psikiyatrisine önemli katkıları oldu (5).

1970'li yıllardan itibaren çocuk psikiyatrisinde her alanda yeni arayışlar ve gelişmeler hızlandı. Son 20 yıl adeta bir patlama biçiminde sayısız araştırmaların yapıldığı, yeni kavram ve modellerin geliştirildiği bir dönem oldu. Bir yandan epidemiyolojik çalışmalara, prevalans ve ensidans çalışmalarına ağırlık verilirken, bir yandan da klinik veriler ile ilgili bilgiler gözden geçirilerek, tanı ve sınıflandırma çalışmalarına önem verilmeye başlandı. Tek yönlü gelişim kuramlarının katkıları yadsınamazken, bir yandan da psikopatolojinin gelişimini tek başlarına açıklamakta yetersiz kaldıkları gözlemlendi ve

böylece ya yeniden gözden geçirildiler, ya da yeni kuramlar geliştirildi. Olayın çok yönlülüğü göz önüne alınarak multidisipliner çalışmalara gidildi. Klinik psikologlar, pediatristler, çocuk nörologları ile işbirliği yapıldı, beyin biyokimyası, genetik etmenler, yapısal özellikler gibi konulara ağırlık verildi (9).

Büyük genetikçi Dobzansky'nin dediği gibi «Biyolojik kalıtım denen şey beden bölümleri veya özellikleri değil, bedenın çevreye tepki verme biçimleridir. Genlerimiz bizim öğrenmemiz ve düşünmemizi sağlayabilir. Ancak öğrendiklerimiz ve düşündüklerimiz genlerimizin değil, diğer insanlarla olan doğrudan ya da dolaylı ilişkilerimizin bize verdikleridir». Bu tür görüşler biyolojik yapının, sosyal etkileşimler ve ruhsal yapıyla olan ilişkisini daha iyi kavramamıza yol açtı. Böylece biyolojik yapının önemi ve çevresel etkenlerin ve öğrenmenin buna katkısı üzerinde durularak, biyolojik yapı ve çevrenin bütünleşmesi sağlandı. Bunda kuşkusuz beyin biyokimyası ve psikofarmakoloji alanındaki çalışmaların da önemli katkısı oldu (1).

Fransız yazar Detre'in 1987'deki bir makalesinde çocuk psikiyatrisinin geçmiş dönemlerinden söz ederken, «psikososyal açıklama kuramlarına neredeyse tek başına güvenmemizin sonucu olarak bu yeni kimliğimize uygun gelmeyen problemleri gözardı ettik, epileptikleri, organik beyin sendromluları, gelişimsel bozuklukları olanları, zihinsel özürllüleri terk ettik, alkoliklerin madde bağımlılarının ve suçluların bakımını polise bıraktık» diye yazdığı bildirilmiştir (1). Son yıllardaki gelişmeler, çocuk psikiyatrisinin bu açığını kapatmış ve yukarıda sözü edilen organik kökenli bozukluklar da çocuk psikiyatrisinin ilgi alanı içinde önemli yer tutmaya başlamıştır. Ayrıca Rutter, D. Cantwell Gabriel Weiss, Dan Offord, Claus Minde gibi çalışmacıların yaptığı epidemiyolojik araştırmalar, prospektif izleme çalışmaları, biyokimyasal ve biyolojik araştırmalar da yine çocuk psikiyatrisinin ufuklarını geliştirmiştir. Ancak, sosyal ve biyolojik psikiyatri alanlarındaki bu gelişmeler bu kez de klinisyenlerde «klinik görünüm ve verilerin göz ardı edildiği» kaygısını yaratmıştır. Eisenberg, bu konudaki eleştirilerinde, «eskiden beyinsiz bir psikiyatri vardı, gelecekte ruhsuz bir psikiyatri karşımıza çıkacaktır» demektedir (1,11). Klinisyenlerle, araştırmacılar arasındaki bu çekişme daha da süreceğe benzemektedir.

Tüm kaygılara ve eleştirilere karşın, çocuk psikiyatrisi son yıllarda ufuklarını giderek genişletmektedir. 80'li yılların çocuk psikiyatrisine kazandırdığı önemli gelişmelerden biri de, yeni doğana bakış açısıdır. Daha önceki yıllardaki inanışın aksine, Claus Minde ve Daniel Stern gibi pek çok araştırmacı başta olmak üzere, çalışmacıların yeni doğanın görsel örüntüleri tanıyabildiğini, gelen bir sesin yönünü lokalize edebildiğini, etkin olarak öğrenmeye başladığını ve toplumla iletişime katılabildiğini açık olarak kanıtlamışlardır. İnfant-psikolojisi ve psikiyatrisindeki bu gelişmeler, bebeğin doğumla getirdiği biyolojik yapısı, mizacı, öğrenme ve iletişime girme potansiyelini göz önünde bulundurarak, çevre ilişkilerinin ve ruhsal gelişimin yeniden formüle edilmesine ve klasik gelişimsel kuramların yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştır (1,5). Bütün bu çalışmalar ve yaygın klinik gözlemler çocuk psikiyatrisinde zengin bir bilgi birikimine neden olmuştur. Bunun sonucunda da çocukluk dönemindeki çeşitli bozuklukların, erişkinlik dönemindeki etkilerine veya aksine, erişkin psikiyatrisindeki bozuklukların çocukluk dönemiyle bağlantısını araştıran uzunlamasına çalışmalara ağırlık verilmiştir. Sağlıklı araştırmalar yapabilmek ve sağlam veri toplayabilmenin en önemli koşullarından biri de, uygun tanı ve sınıflandırma sistemleridir. Bu konuda yapılan çalışmalarda da, deskriptif temele dayanan, çocuğun biyolojik, psikolojik, organik ve çevresel koşullarını olduğu kadar, yaşa bağlı aşamalı özelliklerini de kapsayan sistem arayışlarına gidilmiştir. 80'li yıllarda ortaya atılan DSM III ve DSM III-R gibi sınıflandırma sistemleri henüz çok yeterli olmamakla birlikte, bu çalışmaların ürünleridir (1).

Çocuk psikiyatrisinde son yıllarda daha sistemli, kontrollü ve özgün araştırmalar yapılabilmekte, organik ve ruhsal bozuklukların etyolojisi, tedavisi ve koruyucu önlemleri araştırılmaktadır. Bunlar arasında şu örnekler verilebilir :

1) İnfantil otizm, erken başlayan şizofreni, Tourette sendromu, Obsesif kompulsif bozukluk gibi hastalıkların etyolojisi, patogenezi ve tedavi yöntemleri araştırılmakta, bunlarla ilgili organik temelli kuramlar geliştirilmektedir.

2) Epilepsi ve psikozlar arasındaki organik ve biyokimyasal bağlantılar üzerinde durulmaktadır.

3) Çocukluk ve ergenlikte görülen depresyonlar ayrı bir bozukluk olarak ele alınmakta, tanı ölçütleri geliştirilmekte, biyokimyasal boyutları tartışılmakta ve yine çocuk ve ergenlerin intiharlarının psikopatolojisi araştırılmaktadır.

4) Davranış bozuklukları, suçlu ve bağımlı çocuklar, yalnızca organik, biyolojik ve kalıtsal yönleri ile değil, sosyal, psikolojik yönleriyle de irdelenmektedir.

5) Yine organik beyin incinmesi olan, örneğin epileptik, hiperaktif, öğrenme güçlüğü olan ve zihinsel özürlü çocukların eğitimle tedavileri ve diğer tedavi yöntemlerinden yararlanabilirlikleri araştırılmaktadır (5,11).

Bütün bunlardaki amaç, erken yaşta tanı, tedavi yöntemlerinin ve koruyucu önlemlerin geliştirilerek daha sağlıklı ve daha huzurlu toplumların yetiştirilmesine katkıda bulunmaktır.

Ülkemize baktığımızda bizdeki çocuk psikiyatrisi gelişiminin de tıpkı diğer ülkelerdeki sırayı izlediğini ve önce eğitim alanındaki çalışmaların başlayarak, 1955'de ilk çocuk rehberlik merkezlerinin açıldığını ve giderek yaygınlaştığını görüyoruz.

Aynı yıllarda Hacettepe Çocuk Hastanesinde pediatrist olarak çalışmakta olan Dr. Mualla Öztürk, A.B.D.'ye çocuk psikiyatrisi uzmanlık eğitimi için gönderilmişti. Toplam 3 yıl boyunca Washington Üniversitesi St. Louis Hastanesi, New York Üniversitesi Bellevue Medical Center ve Harvard Üniversitesi Massachusetts General Hastanesi'nde ünlü çocuk psikiyatristlerinin yanında çalışmıştır. Eylül 1958'de Türkiye'ye dönen Dr. Mualla Öztürk Hacettepe Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Enstitüsünde Çocuk Psikiyatrisi Bölümünü kurmuş ve bu alanda ilk çocuk psikiyatristlerini ve klinik psikologlarını yetiştirmeye başlamıştır (4).

1957 yılında da İstanbul Çapa Psikiyatri Kliniğinde çocuk psikiyatrisi çalışmaları nöropsikiyatrist olan Dr. Velhan Özbek tarafından başlatılmıştır (8). Daha sonraki yıllarda Dr. Sami Ulus Çocuk Hasta-

nesine geçen Dr. Velhan Özbek, çocuk psikiyatrisi çalışmalarını halen aynı yerde, Sağlık Bakanlığı'ndaki tek çocuk psikiyatristi olarak sürdürmektedir. Ülkemizde çocuk psikiyatrisinin ayrı bir bilim dalı (psikiyatrinin yan dalı) olarak kabul edilişi ise, ancak 1973 yılında gerçekleşmiş, Ankara Tıp, İzmir, Bursa ve Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde çocuk psikiyatrisi ile ilgili çalışmalar başlamıştır. 1974 Mart ayında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesine geçen Dr. Mualla Öztürk, burada da Çocuk Psikiyatrisi Bölümünü kurmuş ve 1988 Şubat'ına değin bu alanda çalışmalarını sürdürerek pek çok uzman ve klinik psikolog yetiştirmiştir. Prof. Dr. Mualla Öztürk ülkemizde yalnızca çocuk psikiyatrisinin kurucusu olarak kalmamış, gerek kusursuz hocalığı ve bilimselliği, gerekse kişiliğindeki coşku, güven, çalışkanlık ve uzlaşırıcılık gibi seçkin özellikleriyle bu bilim dalını meslektaşlarına sevdirmiş, tanıtmış ve öğrenciler yetiştirerek gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Dr. Mualla Öztürk Türk Çocuk Psikiyatrisinde bir ekoldür. Birlikte çalışacağı öğrencilerini tek tek seçmiş her zaman örnek bir ekip çalışması sergilemeye özen göstermiştir. Ekibinde hekimler kadar klinik psikologların da bulunmasını istemiş, çocuğu, ailesi ve okuluyla birlikte tüm ruhsal, çevresel, organik ve biyolojik özellikleriyle, bir bütün olarak ele alıp incelemiştir (4).

Ülkemizde çocuk psikiyatrisi henüz çok genç bir bilim dalıdır ve bu konuda eğitim almış elemanları da oldukça az sayıdadır. Ancak son yıllarda umut veren gelişmeler olmaktadır. Bunların başında genç hekimlerin bu bilim dalına duydukları ilgi gelmektedir. Psikiyatri uzmanlık eğitimi kapsamındaki 4 aylık zorunlu çocuk psikiyatrisi rotasyonu, gerek Sağlık Bakanlığı hastanelerinden gerekse çeşitli üniversitelerden genç hekimlerin çocuk psikiyatrisini tanımalarına olanak sağlamış ve bu yukarıda sözünü ettiğim ilgiyi doğurmuştur. Yine son zamanlarda Talebe Uzmanlık Tüzüğünde yapılan değişikliklerle çocuk psikiyatrisinin ana uzmanlık dalı olmasının kararlaştırılması, tüzük maddesindeki pek çok eksiğe karşın gelecek için umut vericidir. Yetişmiş eleman azlığına karşın, ülkemizde çocuk psikiyatrisinin yeterli deneyim ve bilgi birikimine sahip olduğuna ve iyi bir potansiyel oluşturduğuna inanıyorum.

Bundan sonraki amacımız bir yandan genç kuşakları yetiştirirken bir yandan da kendi kültürel özelliklerimiz, çocuk yetiştirme yöntemlerimiz, aile örüntülerimiz, hastalık ve belirti biçimlerimiz doğrultusunda, özgün Türk Çocuk Psikiyatrisi modelini oluşturmak olmalıdır.

ÖZET

Dünyada çocuk sorunları ile ilgili ilk çalışmalar 18. yy sonlarında suçlu ve zihinsel özürlü çocuklara daha iyi yaşam ve eğitim olanakları arayan bir grup eğitimci ve pediatrist tarafından başlatılmış ve giderek gelişerek bugünkü durumuna gelmiştir. Ülkemizde çocuk psikiyatrisinin öncüsü ise Prof. Dr. Mualla Öztürk olmuştur.

Anahtar Kelimeler : Psikiyatri, çocuk psikiyatrisi, tarihsel gelişim.

SUMMARY

The Development of Child Psychiatry in the World and in Türkiye

The origin of Child Psychiatry can be traced back to the 18 th century in the world. The most important influences leading the to establishment of child psychiatry were theories of education and the development of a general school system, the study of juvenile delinquency, the care and study of mentally retarded, pediatrics, the mental hygiene and child guidance movements. In Turkey, Dr. Mualla Öztürk was the pioneer of child psychiatry.

Key Words : Psychiatry, child psychiatry, history, Turkey.

KAYNAKLAR

1. Ches S : Child and Adolescent Psychiatry Come of Age : A. fifty year perspective. J. Am. Acad. Child Adolesc. Psychiatry 27-1 : 1-7, 1988.
2. Erikson EH : Childhood and Society. New York W W Norton, 1965.
3. Gonkard A : The Development of child psychiatry in 19th century. Britain. J. Child Psychiatry. 29-5 : 69-88, 1988.
4. Kerimoğlu E : Prof. M. Öztürk ve Çocuk Psikiyatrisi Türk Psikiyatri Dergisi 2,1 : 2-4, 1991.

5. Maclean : Recent advances in child and adolescent psychiatry in Canada Psych. J. Univ. Ottawa 12-3 : 144-149, 1987.
6. Musto DF : Child Psychiatry : A historical perspective. Psychiatry, 5. baskı, cilt 2, R. Michels (Ed), Basic Books Inc, New York, 1989.
7. Nissen VG : Der kindliche autismus. Lehrbuch der Spezellen Kinder und Jugendpsychiatrie. H Harbauer, R. Lempp, G. Nissen (Ed), Springer Verlag, Berlin, 1971.
8. Özbek V : Dünyada ve ülkemizde çocuk psikiyatrisi. Türk Psikiyatri Dergisi 1-4 : 226-227, 1990.
9. Rutter M : Child Psychiatry : Looking 30 years ahead. J. Child. Psychiatry. 27-6 : 803-840, 1986.
10. Shirley HF : Pediatric Psychiatry. Harvard University Press, Cambridge., 1963.
11. Wiener JM : The future of child and adolescent Psychiatry 27-1 : 8-10, 1988.